

ALKESTİS MYTHOSU-DEDE KORKUT DESTANI

Ender VARİNLİOĞLU*

Burada Yunan mythoslarından birini, Dede Korkut'un 5. ve 6. öyküsüyle karşılaştıracam . Alkestis Mythosu tragedya yazarı (ozanı) Euripides'in bir eserinde işlenmiştir. Öte yandan Dede Korkut'un 5. öyküsü Deli Dumlul'un teması bir halk türkümüzde değiştirilerek ele alınmaktadır (Söyleyin Mahmud'uma... türküsü). Demek, hem eski Yunan'da hem Anadolu'da bu tema halkın belleğinde yer etmiş, uzun zaman aralıklarıyla tragedyada, destanda , türküde de yinelenmiştir. Burada ilkin Alkestis Mythosu'yla Dede Korkut'un 5. ve 6. öykülerinin özetlerini vereceğim. Sonra Yunan mythosuyla Dede Korkut öykülerindeki kişilikleri, motifleri karşılaştırarak aradaki şaşılabilir benzerlikleri göstermeye, daha sonra bu öykülerin en eski kaynaklarına inmeye çalışacağım.

I. Alkestis, Pelias'ın kızlarının en güzeldir. Birçok kral, kraloğlu onunla evlenmek istemektedir. Siyasal konumu gereği, birine "evet" derse, ötekileri kıracağı için, babası kızını yaban domuzuyla aslanı arabaya koşup yarış alanında dolanacak kişiye vereceğini duyurur. Pherai Kralı Admetos da Alkestis'in talipleri arasındadır. Bu konuda Apollon Tanrı'dan yardım diler.

Apollon'un Admetos'a yakınlığı şuradan gelir: Zeus Apollon'u, bu kralın yanında bir yıl koyun çobanlığı yapmakla cezalandırmıştır. Apollon'un suçu, Zeus'un yıldırımlarını yapan Kyklopları öldürmektir. Apollon'un oğlu Asklepios ölüyü canlandırmıştır. Bu "hybris"tir, insanlığının, tanrıların işleyebileceği en büyük suçtur: Haddini bilmemek, ölçüyü kaçırmak. Ölüler Hades'indir. Asklepios da Hades'in

(*) Doç. Dr. Ender VARİNLİOĞLU Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bölümü Sıhhiye- ANKARA

egemenlik alanına girmiştir. Hades konuyu Zeus'a götürünce, Zeus Asklepios'u yıldırımlarıyla öldürür. Apollon da oğlunun öcünü, Zeus'un silahlarını yapan Kyklopları öldürerek alır. Doğal olarak bu da "hybris"tir, cezası ağırdır. Araya Apollon'un anası Leto girip oğlunun ıslah olacağına kefil olmasa, Zeus Apollon'u Tartaros'a yollayacaktır. Onun yerine, Apollon'u bir ölümlünün yanında bir yıl çobanlık yapma cezasına çarptırır. Bu ceza tanrı için aşağılayıcı, ağır cezadır. Ancak, kral Admetos, Apollon'a saygılı davranmış; onun hizmetkar değil tanrı olduğunu aklından çıkarmamıştır. İşte Admetos ondan başarılması çok güç, hatta olanaksız işte kendisine yardımcı olmasını istediğinde, Apollon bunu severek sağlayacağına söz verir. Zaten Apollon geldiğinden beri Admetos'un ağılındaki koyunlar çift doğurmaktadır. Araya Herakles girer, yabanıl hayvanların boyunduruğa vurulup arabaya koşulmasını sağlar. Admetos da böylece arabasını Iolkos'ta koşu alanında sürer. Bu, ileride görüleceği gibi, Apollo'nun Admetos'a son yardımı değildir.

Alkestis Mythosu'nun bu bölümü Admetos'un erdemlerinin öyküsüdür. Alkestis'in erdemlerinin öyküsüne geçmeden Dede Korkut öykülerinin içinde bu bölümü karışalayan 6. öyküyü, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı'nın öyküsünü ele alacağım. Alkestis'in erdemlerinin öyküsünü karşılayan Duha Kocaoğlu Deli Dumrul'un öyküsü, Dede Korkut'un öyküleri içinde Kan Turalı'ninkinden hemen önce anlatılmaktadır. Ama biz önce Kan Turalı'nın öyküsünü göreceğiz.

"Oğuz zamanında Kanlı Koca dirler-idi bir gürbüz er var-idi. Yetmiş bir cilasun oğlu var-idi, adına Kan Turalı dirler-idi". Kanlı Koca oğlunu evlendirmek ister. "İç Oğuz'a girdi, kız bulmadı. Tolandı Taş Oğuz'a girdi, bulmadı. Tolandı Tırabuzan'a geldi. Meğer Tırabuzan tekürünün bir azim görklü mahub kızı var idi (Meğer Trabzon tekfurunun çok güzel, sevimli kızı varmış). Ol kızun üç canavar kalınlığı (başlık) kaftanlığı var idi. Her kim ol üç canavarı bassa, yense, öldürse kızumu ana virürem diyü va'de eylemiş-idi. Ol üç canavarun biri kağan aslan idi, biri kara buğa-y-idi, biri dahı kara buğra idi (Canavarlardan biri kükreyen aslan, ötekiler kara boğa ile kara erkek deve). Sonunda Kan Turalı üç canavarla baş edip Selcen Hatun'la evlenir. İleride Kan Turalı öyküsünün ayrıntılarına döneceğimiz için, şimdi Alkestis Mythosu'nun ikinci bölümüne geçiyorum.

Admetos evlenmeden önce Artemis'e kurban kesmeyi unuttur (hybris); bu ihmalinin cezasını da hemen görür. Düğün gecesi içkiden esrik, mutlu biçimde gerdeğe girdiğinde onu soyunmuş Alkestis değil, yatağa çöreklenmiş, ıslık çalan yılanlar beklemektedir. Admetos dehşet

içinde gene Apollon'a koşar, o da Admetos'la Artemis'in arasını bulur. Kurbanlar kesilip Artemis'in gönlü alındıktan sonra, düğün armağanı olarak Artemis Admetos'a bir de söz verir: ilerde ölüm günü geldiğinde, ailesinden biri yerine ölmeye göntüllü olursa, Admetos Hades'e gitmeyecektir.

O gün, Admetos'a sandığından çok erken gelir. Admetos'u Tartaros'a götürmek üzere Hermes saraya çıkagelir. Araya gene Apollon girer, herkesin yaşam ipliğini büken Moiraları sarhoş edip, ipliği kesmelerini geciktirir. Zaman kazanan Admetos anasına-babasına koşar. Onlar oğullarının yerine ölmeyi kabul etmez. Alkestis, kocasını sevdiği için zehir içip onun yerine Tartaros'a iner. Ancak Persephone, kadının kocasının yerine ölmesini doğru bulmaz, onu geri yollar.

Başka bir anlatıma göre, Admetos'u almaya Hermes değil, Hades kendi gelir. Hades'i gören Admetos korkup kaçınca, onun yerini almaya Alkestis gönüllü olur. Araya Herakles girer, zor kullanıp Alkestis'i kurtarır.

Dede Korkut öykülerinin 5. si Alkestis Mythosu'nun bu bölümünü karşılamaktadır. "Oğuzda Duha Koca oğlu Delü Dumrul dirler-idi bir er var-idi. Bir kuru çayun üzerine bir köpri yapdurmuş-idi. Kiçeninden otuz üç akça alur-idi, kiçmeyeninden döğe döğe kırk akça alır-idi." Bir gün köprüünün yanında bir bölük oba konar. Obadan bir yiğit hastalanıp ölünce, oba ağlaşmaya başlar. Sesi duyup gelen Deli Dumrul köprüsünün yanında neden gürültü yaptıklarını sorar, onlar da bir yahşi yiğitlerinin öldüğünü, ona ağladıklarını söylerler. Deli Dumrul, yiğitinizi kim öldürdü, diye sorunca, o yiğitin canını Azrail aldı, derler. O da, "Azrail didüğünüz ne kişidür kim adamun canın alır", bana gösterin ki, onunla savaşayım, yiğidinizin canını kurtarayım, bir daha da yiğit canı alamasın, der. Bu sözler "hybris"tir. Tanrının hoşuna gitmez, Deli Dumrul'u cezalandırmak üzere Azrail'i yollar.

Deli Dumrul kırk yiğiti ile evinde yiyip içerken kimseye görünmeden içeriye Azrail girer. Azrail yalnız Deli Dumrul'un gözüne gördüğünde, "görür gözi görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu." Deli Dumrul Azrail'le şöyle konuşur:

"Mere ne heybetli kocasın

Kapuçılar seni görmedi

Çavuşlar seni tuymadı

Menüm görür gözlerüm görmez oldu
Tutar menüm ellerüm tutmaz oldu
Ditredi menüm canım cüşa geldi
Altun ayağum (kadehim) elümden yire düşdi
Ağzum içi buz gibi”

Azrail’le ilk kez tanışan Deli Dumrul onunla savaşmak ister, kaçmasın diye kapıları kapatır. Ancak, Azrail güvercin olup pencereden uçar. Onun peşine düşen Deli Dumrul birkaç güvercin öldürüp dönerken, önüne Azrail çıkar. Atı ürküp Deli Dumrul’u yere vurunca, canı ağzına gelir. Bu kez Azrail’den özür dileyip canının bağışlanmasını isteyen Deli Dumrul’a Azrail, kendisinin Tanrı’nın hizmetkarı olduğunu, can isteyen Tanrı olduğunu söyler. Bu kez Deli Dumrul Tanrı’ya yakarıp istiyorsa canını almaya kendisinin gelmesini, Azrail’in eline bırakmamasını söyler. Deli Dumrul Tanrı’ya şöyle yakarır:

“Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Görklü Tanrı
Niçe cahiller seni gökde arar yerde ister
Sen hod mü’minler könlüdesin
Dayim turan cebbar Tanrı
Baki kalan settar Tanrı
Menüm canım olur olsan sen algıl
Azra ile almağa komagıl

Bu yakarıyla birliği tanınan Tanrı’nın gönlü hoş olur, “Dumrul canı yirine can bulsun, anın canı azad olsun” der. Alkestis Mythosu’nda olduğu gibi, Dumrul önce babasından, sonra anasından yerine ölmelerini ister, ikisi de “Dünya şirin can aziz” der. Daha sonra hellalaşmak için, karısına gittiğinde, karısı kendiliğinden Dumrul’un yerine ölmeyi ister. Dumrul da karısının ardında kalmak istemediği için, Tanrı’dan ikisinin

canını birlikte almasını ister. “Hak Ta’alaya Delü Dumrul’un sözi hoş geldi. ‘Azra’ ile emr’eyledi: Delü Dumrul’un atasının anasının canın al, ol iki halala yüz kırk yıl ömür virdüm didi.”

II. İ.Ö.V. yüzyılda Euripides’in bir eserinin konusunu oluşturan Alkestis Mythosu ile en eski İ.S.1305 tarihinde bir eserde adı geçen Dede Korkut’un bu iki öyküsü arasında yadsınamaz benzerlik vardır. Kral Admetos ile Kan Turalı’nın erdemleri (evlilik öncesi başardıkları güç işler) hemen hemen aynıdır. Selcen Hatun’un güzelliği Alkestis’inki gibidir. Hem erkek hem kız, ikisi de bey oğlu bey kızıdır. Ancak, Deli Dumrul’da öykü yeni bir kişilikle yeniden kurulur. Deli Dumrul, adı üzerinde, deli doludur; kimseden pervası olmayan, zorba, Azrail’e bile kafa tutan kişidir. Bu özellikleriyle Admetos’a hiç benzememektedir. Ancak, Alkestis Mythosu’nda başka kişi Deli Dumrul’u karşılamaktadır. Sahneye ölü evinin konuğu olarak giren Herakles çevresindeki yası anlamaz, neşesiz karşılandığı için alınır, içki ister, müzik ister. Daha sonra Hades Alkestis’i götürmeye geldiğinde, ölümün kurallarını zorla bozup elinden Alkestis’i alır. Deli Dumrul da zorbadır. Kuru çay üzerine köprü kurar, geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden döve döve kırk akçe alır. Obadan bir yiğitin ölmesi üzerine, neden yas tuttuklarını anlamaz, ağlayıp sızlamalardan rahatsız olur. Durumu öğrenince de, yiğidi Azrail’in elinden alacağına söz verir.

Deli Dumrul’un Admetos’tan farklı karakteri kendini karısıyla olan ilişkisinde de belli eder. Ana-babasından olumsuz yanıt aldığıında Azrail Deli Dumrul’un canını almaya davranınca, ona son kez bir de “hasretüm vardur, bulışayım” der. Azrail, “mere delü hasretün kimdür?” diye sorduğunda, “Yad kızı halalum var, andan menüm iki oğlançuğum var, amanatum var, ısmarlaram anlara, andan sonra menüm canum alasin” der. Deli Dumrul karısının yanına vardığında, başından geçenleri anlatır ve ona der ki:

“(Ben öldükten sonra) Göziün kimi tutar-ise

Könlün kimi sever-ise

Sen ana vargıl

İki oğlançuğı öksüz komagıl (öksüz koma)”

Buna karşılık karısı şöyle der:

“Senden sonra bir yiğidi

Sevüp varsam bile (birlikte) yatsam
Ala yılan olup meni soksun
Senün ol muhannet (mert olmayan) anan baban
Bir can da ne var ki sana kıyamamışlar
Arş tanığ olsun (dokuz kat göğü kaplayan gök)
Kürsi tanığ olsun (sekizinci kat gök)
Yir tanığ olsun gök tanığ olsun
Kadir Tanrı tanığ olsun
Menüm canum senün canuna kurban olsun”

Azrail bunun üzerine karısının canını almaya gelmiş, ama bu kez Deli Dumrul'da karısına kıyamamış, dönüp Tanrı'ya yalvarmış:

“Alur-isen ikimüzün canın bile algıl
Kor-isen ikimüzün canın bile kogıl”

Gene de Deli Dumrul öyküsünün Alkestis Mythos'unun birinci bölümüyle bağlantısı vardır. Admetos gerdeğe girdiğinde, yatakta yılan vardır. Bu motif Deli Dumrul'da karısının ağzından şöyle dile getirilir:

“Senden sonra bir yiğidi
Sevüp varsam bile (birlikte) yatsam
Ala yılan olup meni soksun”

Alkestis Mythosu'nda olaylara sık sık karışan, Admetos'un hep yanında olan Apollon'un karşılığı Kan Turalı'nın öyküsünde adı sık geçen Muhammet olmaktadır. Kan Turalı sıkıldığı zaman onun adını anarak “adı görklü (güzel) Muhammed'e salavat getirmektedir”. Üç canavarla başa çıkarken de, üzerine gelen altı yüz kafire karşı koyarken de böyle yapar. Ancak, sonradan sanatta, düşüncede ölçünün tanrısı olan Apollon'un yaşamı aşırılıklarla geçmiş, Zeus'a iki kez baş kaldırmıştır. Sonuncusunda annesinin onun ıslah olacağına kefil olmasıyla Tartaros'a gitmekten kurtulmuştu. Dede Korkut'ta Deli Dumrul da Tanrıya karşı gelmiş, sonunda ıslah olarak yüz kırk yıllık uzun yaşamla ödül-

lendirilmiştir. Alkestis Mythosu'nu bilmemiş olsaydık, Kan Turalı ile Deli Dumrul'un öyküsünün birbirinin devamı olduğunu söyleyemeycektik.

Alkestis Mythosu'nda Alkestis'i almaya Hermes gelir. Bilindiği gibi, Hermes ölenleri Hades'e götüren tanrıdır. Deli Dumrul öyküsünde Hermes'in karşılığı Azrail'dir. Alkestis'in başka bir anlatımında Hades kendi gelir Alkestis'i almaya. Deli Dumrul da, sonra, Tanrı'nın kendi gelsin canını almaya, der. Böylece Hermes Hades'in, Azrail Tanrı'nın hizmetkârı olduklarını belli ederler. Bu durumda Hades'le Tanrı birbirinin karşılığı olur.

Yunan mitolojisinde Hades'in başlığı, miğferi vardır; onu başına geçiren Hades görünmez olur. Deli Dumrul'un evine girerken Azrail'i de kimsecikler görmez (Yukarıda okuduğumuz parçada bunu Deli Dumrul dile getirmişti).

III. Dede Korkut öykülerinde İslamlık öncesinden etkiler, kalıntılar vardır. Örneğin, Kan Turalı Trabzon tekfurunun kızını istemeye gittiğinde ağırlanır, "yidi yıllık al şarab içürdiler" denir. Daha sonra yarışmaya girecek olan Kan Turalı'yı anadan doğma soyarlar: "Bu yiğidi anadan toğma soyun. Soydılar. Kan Turalı altunlu ince keten bizini biline sardı. Kan Turalı'yı alup meydana getürdiler."

Burada ne İslam'da ne Türkler'de olduğunu sandığım ilginç bir uygulamayla karşılaşırız. Kan Turalı yüz örtüsüyle gezmektedir: "Kan Turalı cemal ve kemal iyesi yiğit idi (Kan Turalı'nın yüz güzelliği kursosuzdu)." Yakışıklı erkeklerin peçeyle gezdiklerini, doğrusu, bilmiyorum. Dede Korkut anlatımını sürdürüyor: "Oğuzda dört yiğit nikab ile gezer-idi. Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve Boz aygırlu Beyrek."

Bir başka kalıntı da Deli Dumrul'un karısının yemininde kendini göstermektedir: "Yer tanığ olsun gök tanığ olsun." Antik çağda olsaydı, buna yakın bir yemin olurdu: Yer ve gök tanrıları tanık olmaya çağrılırdı.

Kişinin, yerine ölecek birini bulursa, yeraltından kurtulma temasının tarihi çok eskidir. İlk kez Sumer'de İnanna (İştar) kocası Dumuzi'yi yeraltına yollayıp yeryüzüne çıkar. İnanna tanrıdır, Dumuzi sonradan tanrılaştırılmış eski bir Sumer kralıdır. Öyle görülüyor ki, aradan geçen binlerce yıl içinde bu "yeraltına inme, çıkma öyküsü" kişileri, soylu insanlardan oluşan, beylerden, tekfurlardan oluşan bir öyküye dönüşmüş, halkın belleğinde günümüze değin gelmiştir. Bugün "Söyleyin Mahmuduma" türküsünde zindandan çıkma olarak yaşamaktadır.

Burada Mezopotamya'dan söz açılmışken Kan Turalı'nın öyküsündeki bir sahneye dikkat çekmeden geçemeyeceğim. Sumer'in en büyük yiğiti Gilgamiş ile Enkidu, Humbaba'nın başını kesip Uruk'a döndüğünde, Gilgamiş saçlarını yıkar, silahlarını parlatır ve şölen giysilerini giyer. Aşk tanrısı İnanna (İştar) Gilgamiş'ı yüksekte hayranlıkla seyrederek, karısı olmayı ister. Gilgamiş bu öneriyi geri çevirir. O da babası Anu'nun yanına gider, Gilgamiş'ı yok etmesi için gökyüzü boğasını yaratmasını söyler. Boğa Uruk kentinin üzerine sarılır. Kimse-ordular-boğayla başa çıkamaz. Sonunda boğa Enkidu'ya saldırır. Enkidu boğayı kuyruğundan tutar, Gilgamiş boğayı kılıcıyla öldürür. Enkidu boğanın sağ butunu ayırıp tanrıçanın önüne atar, Gilgamiş da boğanın bounuzlarını koruyucu tanrı Lugalbanda'ya sunar.

Dede Korkut'ta boğayla mücadele sahnesi şöyledir: "Tekür taht üzerinde oturmuş -idi. Meğer kız meydanda bir köşk yapdurmış-idi. Cemi' yanında olan kızlar al geymişler-idi, kendü saru geymiş-idi, yukarudan tamaşa ider-idi." Daha sonra Kan Turalı gelir, anadan doğma soyarlar: "altunlu ince keten bizini bilene sardı. Kan Turalı nikabın serpdı (açtı). Kız köşkten bakar-idi, taraklığı boşaldı, kedisi mavladı, avsil olmuş tana kibi ağzinun suyu akdı. Yanındaki kızlara aydur (dedi ki): Hak Ta ala atamun könlüne rahmet eylese, kebin kesüp meni ol yiğide virse.." Daha sonra Kan Turalı boğayla karşılaşır: "Kuyruğundan üç kerre götürüp yere saldı. Basdı boğazladı. Pıçak çıkarup derisini yüzdi. Etin meydanda koyup derisini tekürün önüne götürüp aydur (dedi ki):"

SONUÇ

Aradan binlerce yıl geçse, insanlar, kavimler, inançlar değişse, Anadolu, Mezopotamya, Akdeniz kültür ortamında yaşayanlar bu öyküleri benimseyip, özümseyip yinelemektedir. Bu öyküler karşımıza kimi zaman mythos, kimi zaman destan, kimi zaman masal, kimi zaman türkü olarak çıkmaktadır. Bu öyküler nesnelere üzerinde betimlenmekte, danslarda bedensel devinimlerle anlatılmaktadır. Eski inanışların deyim, kavram, dans olarak günümüze değin yaşamış olması insan belleğinin-folklorün-şaşırtıcı niteliğidir. Bu kültür varlığını son yarım yüzyılda ülkemizde hızla yitip gitmekte, unutulmaktadır. Örneğin Nasrettin Hoca öykülerinin yerini Miki Maus, Vakvaka Kardeş v.b. almaktadır.

KAYNAKÇ A

ERGIN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, I. ve II. ciltler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 169 ve 219. Ankara, 1989 ve 1991

EURİPİDES. *Alkestis*.

GRAVES, Robert. *The Greek Myths*, I. ve II. ciltler, Penguin Books, Middlesex, 1966

HEIDEL, Alexander. *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*, The University of Chicago Press (First Phoenix Edition), 1963

KRAMER, Samuel Noah. *The Sumerians. Their History, Culture, and Character*. The University of Chicago Press, Chicago 1963.